

บทที่ ๖

บทสรุป

“เอกซิบิชัน” ของสยามได้รับอิทธิพลจากมหกรรมนานาชาติอันเป็นปรากฏการณ์สำคัญของโลกในขณะที่พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงดำเนินการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างของตะวันตก จึงทรงใช้ประโยชน์จาก “เอกซิบิชัน” เพื่อสร้าง “ตัวตน” ของสยามให้ปรากฏเป็นรัฐสมัยใหม่ โดยมีพัฒนาการไปตามความรู้ความเข้าใจและพระบรมราโชบายของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนประสบการณ์ของข้าราชการและรายภูตที่เกี่ยวข้องกับมหกรรมนั้น

“เอกซิบิชัน” พัฒนาขึ้นในโลกตะวันตกและมีความหมายหลากหลายขึ้นอยู่กับมุ่งมองและความเข้าใจของแต่ละบุคคลที่พิจารณาหกรณ์นั้น สำหรับสยามที่ได้เข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของใน “เอกซิบิชัน” ที่ต่างประเทศมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงเลือกสรรสิ่งของมีค่าอันเป็นงานฝีมือของสยาม จัดส่งไปให้ชาวอังกฤษและกงสุลสยามชาวฝรั่งเศสที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยนำไปตั้งแสดงในมหกรรมนานาชาติที่อังกฤษและฝรั่งเศส แล้วพระราชทานให้กับประเทศนั้นเมื่อทรงรับสิ่งของที่ส่งมา กล่าวได้ว่าการดำเนินงานดังกล่าวช่วยประชาสัมพันธ์สยามให้เป็นที่รู้จักมากขึ้นในประชามโลก โดยนำเสนอภาพลักษณ์ว่าสยามเป็นอารยประเทศที่มีวัฒนธรรมสืบเนื่องมายาวนาน อันเป็นการใช้วิธีการของตะวันตกเพื่อประกาศความเท่าเทียมกับชาติตะวันตกในมุ่งมองของผู้นำสยาม

ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สiam ได้จัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศตามแบบอย่างในรัชกาลก่อนมากเท่าที่จะทำได้ เพราะ “เอกซิบิชัน” เป็นปรากฏการณ์ที่กำลังได้รับความนิยมในโลกและนานาประเทศจัดแสดงมหกรรมนานาชาติในบ้านเมืองอยู่เสมอ สiam ได้รับเอกสารเชิญให้เข้าร่วมตั้งแสดงสิ่งของอยู่บ่อยครั้งเป็นประจำทุกปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำความเข้าใจกับ “เอกซิบิชัน” จากเอกสารข้อมูล จึงเข้าพระทัยการแสดงนั้นโดยทางทฤษฎี เพราะไม่เคยทอดพระเนตรมหกรรมนานาชาติมาก่อนที่จะแสดงประพاشุโรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในประเทศไทยที่กำลังแห่งอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นเจ้าอาณาจักรของจีนแต่ที่เรียงรายโดยรอบสยาม คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเนเธอร์แลนด์ อาจทำให้พิจารณาได้ว่า “เอกซิบิชัน” ของสยามในช่วงนี้มีฐานะเป็น “เครื่องมือ” ในการดำเนินนโยบายด้านต่างประเทศเพื่อรักษาทางพระราชนิเวศน์และเพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามในฐานะอารยประเทศ

ประสบการณ์ที่ได้รับจากการสั่งสิ่งของไปตั้งแสดงยังต่างประเทศ ทำให้ชาวสยามจัดแสดง “นาเชนแนล เอกซิบิชัน” เพื่อสมโภษพระนครบรรบร้อยปีโดยอาศัยแบบแผนที่เรียนรู้จากเอกสารของต่างประเทศ การแสดงนี้มีฐานะเป็นมหรสพร์วัมสมโภชบ้านเมืองในพระราชพิธีสำคัญ เพื่อแสดงกตเวทิตาคุณต่อพระมหากษัตริย์แห่งจักรีบรมราชวงศ์ ผู้ทรงปกคลองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองมาจนครบร้อยปีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่ชนชั้นนำสยามได้ใช้วัสดุเริบกเกณฑ์สิ่งของไปยังหัวเมืองและประเทศไทยต่างๆ ตามแบบแผนของรัฐบูรณะการ แล้วตั้งแสดง “นาเชนแนล เอกซิบิชัน” เพื่อนำเสนอทรัพยากร อันมีค่าของราชอาณาจักรและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของบ้านเมืองตามแบบฉบับย่างตะวันตก นับเป็นการแสดงฐานะของกรุงเทพฯ และพระเจ้าแผ่นดินสยามในลักษณะที่ใกล้เคียงกับประเทศไทย ผู้จัดมหกรรมนานาชาติ เพราะสิ่งที่ตั้งแสดงสะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของราชสำนักที่กรุงเทพฯ เสมือนเป็นเจ้าอาณาจักรและภูมิภาคในราชอาณาจักร ทำนองเดียวกับที่เจ้าอาณาจักรในยุโรปได้จัด มหกรรมนานาชาติเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของตนด้วยการตั้งแสดงผลงานของตน ผลงานของมิตร ประเทศและผลงานของประเทศไทยนานัมค

“เอกซิบิชัน” ของสยามเปลี่ยนแปลงไปเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ อันเป็นโอกาสให้ได้แสดงพระองค์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน สยามที่ก้าวหน้าทันสมัย ทั้งทำให้ทรงได้รับความรู้เรื่อง “เอกซิบิชัน” อย่างกว้างขวาง เมื่อได้เสด็จ ไปท่องพระเนตร “เอกซิบิชัน” นานานิดและหลากหลายขนาดในทวีปยุโรป ได้แก่ การประมวล กภาพเขียน การแสดงผลงานศิลปะ การแสดงพืชสวน และการแสดงมหกรรมนานาชาติ จึงเข้า พระทัยเรื่อง “เอกซิบิชัน” ดียิ่งขึ้น จึงทรงปรับทัศนคติเรื่องการจัดสั่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ ต่างประเทศ ว่าเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ว่าสยามเป็นอารยประเทศเช่นเดียวกับชาติตะวันตก และการร่วมแสดงมหกรรมที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๕๔๗ อย่างยิ่งใหญ่เป็นการเน้นย้ำความเป็นอารย ของสยามให้เห็นเด่นชัดขึ้น หลังจากการเสด็จไปปรากฏพระองค์ในยุโรปแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐

ประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับจากการ ท่องพระเนตร “เอกซิบิชัน” ในต่างประเทศ ทำให้ทรงตระหนักรู้ว่าหัวใจสำคัญของ “เอกซิบิชัน” คือ การเป็นที่ชุมนุมทางการค้า จึงทรงกำหนดควรของมหกรรมในสยาม ได้บอยครั้งขึ้น เมื่อทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชฐานที่ประทับทางเหนือของพระนครพร้อมกับพระอาราม หลวงแห่งใหม่ โดยทรงนำแบบอย่างของ “เอกซิบิชัน” ที่มีทั้งการตั้งประกวดสิ่งของเพื่อให้ได้ รางวัลและการจัดงานออกร้านขายสินค้าและมหรสพ มาปรับให้เข้ากับการจัด “งานวัด” ในสยาม เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้าย เป็นเทศกาลรื่นเริงประจำปีของ วัดเบญจมบพิตร อาจกล่าวได้ว่ามหกรรมนี้เป็นเสมือน “เครื่องมือ” ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้เพื่อ

รวมศูนย์อำนาจไว้ที่พระองค์ด้วยการใช้ศรัทธาทางพุทธศาสนาหล่อหломให้รายภูมิเกิดความผูกพันและภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินมากขึ้น

งานวัดเบญจมบพิตรเป็นมหกรรมแบบตะวันตก ที่ปรับให้เป็น “งานวัด” ของไทยอย่างแน่นอน เน้นการทำบุญและความสนุกสนานในการทำกิจกรรมต่างๆ นับเป็นการระดมทุนจากรายภูมิเพื่อร่วมสร้างพระราชานของพระมหากรุณาธิรัช ในเบื้องต้นได้จัดประกวดเครื่องโต๊ะบูชาแบบจีน ต่อมาก็ได้ดึงแสดงและประกวดสิ่งของอื่นๆ อีก ส่วนร้านค้าต่างๆ ที่มีทั้งสินค้าต่างประเทศและสินค้าในราชอาณาจักรจะหันให้เห็นทั้งความเจริญรุ่งเรืองและความก้าวหน้าทันสมัยของบ้านเมือง โดยมีพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ บุนนาค พระสงฆ์ พ่อค้าและรายภูมิ เป็นผู้ดึงแสดงสิ่งของ เจ้าของร้านค้าและผู้ที่ยวานงาน อันเป็นลักษณะเดียวกับที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ ผู้คนที่มาเยือนงานวัดเบญจมบพิตรตลอดทั้ง ๕ วัน ทำให้เศรษฐกิจหมุนเวียนในบริเวณนั้นอย่างมาก งานงานวัดเบญจมบพิตรกลายเป็นงานรื่นเริงที่สำคัญของกรุงเทพฯ และเป็นแบบอย่างของการจัด “เอกซิบิชัน” อื่นๆ ในเวลาต่อมา

นอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเป็นผู้จัด “เอกซิบิชัน” แล้ว ข้าราชการในกระทรวงเกษตรธาริการผู้รับผิดชอบเรื่องการบำรุงการกสิกรรมของบ้านเมืองเพื่อประโยชน์สุขของแผ่นดิน ได้ใช้วิธีจัด “เอกซิบิชัน” มาช่วยเหลือให้รายภูมิได้พัฒนาพันธุ์ข้าวปลูก อันเป็นการปรับปรุงคุณภาพสินค้าข้าวของสยาม โดยใช้รูปแบบเดียวกับงานวัดเบญจมบพิตร และต่อมาก็ได้ขยายขอบเขตเป็นการแสดงกสิกรรมและพาณิชการเพื่อส่งเสริมกสิกรรมทุกชนิด รวมทั้งศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีการจัดงานวัดเบญจมบพิตรอยู่ในช่วงแรกของรัชกาล แต่ทรงนำรายได้นั้นไปใช้บำรุงกิจการสาธารณประโยชน์ที่ทรงเห็นว่าเหมาะสมในแต่ละปี เช่น การศึกษา การป้องกันบ้านเมือง การให้ความรู้แก่รายภูมิเรื่องการสาธารณสุข นอกจากนั้น ยังทรงใช้พื้นที่ในงานวัดเป็นสถานที่จัดแสดงผลงานและความก้าวหน้าของหน่วยราชการอันเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง เป็นการนำแบบอย่าง “นาเชนแนล เอกซิบิชัน” มาปฏิบัติสืบทอด เพราะเจ้าของร้านค้าหลายร้านใน “งานวัด” ได้จัดแสดงผลงานของหน่วยราชการต่างๆ เช่น กรมรถไฟหลวง กรมไประษี โทรเลขและโทรศัพท์ หอพระสมุด เป็นต้น

ต่อมา เมื่อกระทรวงธรรมการได้จัดแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนสนใจศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น อันจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองสืบท่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแสดงนี้พร้อมกับงานวัดเบญจมบพิตรด้วย การที่ทรงโปรดให้ผนวก “เอกซิบิชัน” ของหน่วยราชการ อันจะเป็นประโยชน์แก่รายภูมิในด้านต่างๆ มาจัดพร้อมกับงานวัดของหลวงนั้นเป็นการเพิ่มความรู้ที่รายภูมิควรจะได้รับ แทรกเพิ่มเข้าไปในความบันเทิงที่รายภูมิคุ้นเคย ดังนั้น “งานวัดของหลวง” ที่พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำ

รูปแบบการแสดงสิ่งของและความบันเทิงในมหกรรมของต่างประเทศ มาผนวกเข้ากับการอกร้านขายสินค้าในงานวัดเนื่องในโอกาสันักขัตฤกษ์ จังค์อยา ปรับรูปแบบได้ใกล้เคียงกับ “เอกชิบิเชน” ในต่างประเทศมากขึ้น เมื่อมีการตั้งแสดงผลงานของหน่วยราชการต่างๆ เพื่อให้ความรู้ที่ทันยุคทันสมัยให้กับราษฎรที่เข้ามาเที่ยวชมงาน รวมทั้งการแสดงแข่งขันกีฬาสมัครเล่น คือ กีฬาบิลเดียด เช่นเดียวกับที่มีการแข่งขันกีฬาใน “เอกชิบิเชน” ที่ต่างประเทศ ในเวลาต่อมา เมื่อมีการข้ายาน้ำที่จัดมหกรรมดังกล่าวออกจากเขตพระราชอาณา จึงโปรดให้เรียกชื่อการแสดงนั้นให้สอดคล้องกับถูกกาลที่จัดงานรื่นเริงนั้นว่า “งานฤดูหนาว”

“เอกชิบิเชน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็น “เครื่องมือ” ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมอบหมายให้ข้าราชการใช้สร้างให้สวยงามเป็น “รัฐสมัยใหม่” ด้วยการแสดงผลงานของหน่วยงานและกระจายความรู้เพื่อพัฒนาสินค้ากสิกรรมไปให้ราษฎรได้รับทราบและปฏิบัติตาม อันจะนำไปสู่การสร้างรายได้ให้กับราษฎรและบ้านเมือง ในเวลาต่อมา ข้าราชการในหัวเมืองได้นำแบบอย่างของ “เอกชิบิเชน” เพื่อส่งเสริมกสิกรรม หัตถกรรมและพาณิชการ ในงานวัดเบญจมบพิตรและงานฤดูหนาวไปจัด นับเป็นการกระจายความเจริญของบ้านเมืองออกไปให้ราษฎรในเขตภูมิภาคได้รับทราบ “เอกชิบิเชน” จึงเป็นสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินทรงส่งต่อให้ข้าราชการจัดการ เพื่อช่วยให้ราษฎร มีการพัฒนาก้าวหน้าขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม อันเป็นการกระจายความรับผิดชอบในการสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองจากพระเจ้าแผ่นดินไปสู่ข้าราชการลำดับต่างๆ ที่อาจนำไปสู่การปักธงชนบทในกระบวนการบริหารราชการส่วนท้องที่ได้

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแบ่งพระราชภาระในการจัด “เอกชิบิเชน” ไปให้ข้าราชการร่วมรับผิดชอบ แต่ภาวะวิกฤตในบ้านเมืองที่มาจากการชุมชนชาติ พลกระ逼จากหมาสงค์ในยุโรป และการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของบ้านเมืองให้ทันสมัยตามแบบอย่างของตะวันตก ทำให้ทรงใช้ “เอกชิบิเชน” มาช่วยฟื้นฟูบ้านเมืองเหมือนกับต่างประเทศ ในขณะนั้น โดยทรงประกาศว่าจะสำคัญที่สุดอยู่ในราชสมบัติได้เสมอ กับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวัตถุประสงค์ของ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ในสวนลุมพินี ที่จัดขึ้นในวาระครบรอบที่สำคัญของพระเจ้าแผ่นดิน เช่นเดียวกับการจัด “นาชนแนล เอกชิบิเชน” ในการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี นับเป็นความพยายามที่จะสร้าง “สยามรัฐ” ให้เป็นรัฐสมัยใหม่ โดยระดับความสามัคคีของชนทุกชั้นในบ้านเมืองเพื่อร่วมกันร่วบรวมและจัดแสดงให้เห็นทรัพยากรและความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง อันเป็นการให้ความรู้โดยละเอียดเกี่ยวกับสยามในทุกด้าน จึงเป็นการสร้างเกียรติภูมิให้แก่ชาวสยามผู้ไม่รู้จักบ้านเมืองของตนเองอย่างแท้จริง ให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรและความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่ทันสมัยไม่แพ้นานาอารยประเทศอื่นๆ ทั้งยังเป็นประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของสยามให้กับนักลงทุนและนักท่องเที่ยวชาว

ต่างประเทศ ที่จะนำเงินเข้ามาใช้จ่ายในสยามอีกด้วย “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” จึงเป็นความพยายามที่จะพึงพาตนของทางเศรษฐกิจในการที่บ้านเมืองประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ

หากเปรียบเทียบจำนวนและชนิดของธุรกิจที่ตั้งแสดงใน “นา เชน แอนด์ เอกชิบิชัน” กับธุรกิจที่ร่วมในการจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ที่มีมากน้อยและหลากหลาย จะสังเกตเห็นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ตามแบบอย่างตะวันตกได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ใน “สวนลุมพินี” ยังแสดงให้เห็นความพยายามที่จะสร้างสถานที่สาธารณะโดยชั้น ณ เบตชานพระนครค้านทิศได้ อันเป็นย่านธุรกิจของชาวต่างประเทศ สะท้อนให้เห็นความเจริญทางกายภาพที่แผ่ขยายอกรามจากคลองคูกรุงเกรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนเครือข่ายถนนและสะพานที่เชื่อมพระบรมมหาราชวังเข้ากับพระราชวังคุสิตในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางด้านทิศเหนือ และเชื่อมเข้ากับวังสวนสระประทุมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ จนเห็นได้ว่าความเจริญของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีศูนย์กลาง ณ เกาะรัตนโกสินทร์นั้น ได้แผ่ออกไปเป็นปริมณฑล โดยรอบอย่างบริบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้สร้างความเจริญไปบรรจบกับชานพระนครค้านทิศได้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานไว้ แต่ความเจริญนั้นไม่ได้เกิดจากการสร้าง “วัง” เมื่อกับสถาปัตยกรรมก่ออิฐ หักเป็นการสร้างสาธารณูปโภคเพื่อประโยชน์ของมหาชนทางตอนใต้ของคลองคูกรุงเกรม ได้แก่ สถานีรถไฟกรุงเทพฯ และราชานีไฮเต็ล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถานเสาวภา โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และสวนลุมพินี อันเป็นสวนสาธารณะเน้นก่อสร้างที่จะใช้จัดแสดง “เอกชิบิชัน” ของพระนครในทำนองเดียวกับที่สวนสาธารณะเวิมบลีย์ ในกรุงลอนדון ประเทศอังกฤษ เป็นต้น

“เอกชิบิชัน” ในสยามเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าสยามได้พัฒนาเป็นรัฐสมัยใหม่ เมื่อ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ถูกยกเลิกไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสำรวจตลาดก่อนกำหนดการเปิดงานด้วยเหตุผลหลายประการ รวมทั้งการก่อสร้างสวนลุมพินี แต่การยกเลิกนั้นไม่ได้เกิดจากการจัดเตรียมตั้งแสดงสิ่งของเนื่องจากหน่วยราชการต่างๆ มีความเชี่ยวชาญพอที่จะตั้งแสดงสิ่งของตามแผนการที่ออกแบบไว้ได้ เพราะ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” เป็นผลรวมของ “เอกชิบิชัน” ต่างๆ ที่เคยจัดให้มีขึ้นในสยาม นับแต่ “นา เชน แอนด์ เอกชิบิชัน” ณ ห้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรื่อง “เอกชิบิชัน” ของสยามจึงเป็นความพยายามที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์สยามในช่วงการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างของตะวันตก อันเป็นช่วงเวลาที่ชนชั้นนำสยามพยายามนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามที่ทันสมัยภายใต้การปกครองอันสงบสุขของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีบุญบารมี โดยน้อมผ่านกิจกรรมสำคัญของโลกในขณะนั้นที่มีอยู่ในสยาม